

Već dugi niz godina teorija odraza ne prestaje da bude predmet živog interesovanja i rasprave među filozofima uopšte, a posebno među filozofima marksističke orijentacije. Njeno procenjivanje i vrednovanje poprimilo je toliku širinu da se danas kreće u potpunim krajnostima: od potpunog odbacivanja i svodenja na naivni realizam, do prihvatanja i netolerantnog dogmatizovanja kao jedino moguće i ispravne osnove za marksističku gnoseologiju. S obe strane se iznosi velik broj argumenata za njeno prihvatanje ili opovrgavanje. Među samim marksistima diskusije oko teorije odraza svode se uglavnom na jedno osnovno pitanje: da li je teorija odraza u duhu s Marksovom filozofskom i revolucionarnom orijentacijom ili, još preciznije, koliko teorija odraza može da funkcioniše kao nezaobilazni segment dijalektičkog materijalizma?

Jedan od problema koji se ovde pojavljuje proističe iz prakse pristalica i jedne i druge koncepcije da potvrde za svoje postavke traže i pronalaze u Lenjina koji se, među klasicima marksizma, najviše bavi ovom teorijom. Dakle, nastaje situacija, u poslednje vreme ne tako retka, da se određene teze uključuju u argumentovanje međusobno protivstavljenih postavki. Stoga se, samo po sebi, nameće pitanje: šta je Lenjin stvarno mislio o teoriji odraza? S druge strane, u zavisnosti od načina na koji je Lenjin situirao teoriju odraza u jednu širu koncepciju marksističke teorije saznanja, ostaje otvoreno i pitanje odnosa njegove teorije saznanja i teorije istine. Rešenje

milenko perović

problem odraza i teorije istine u lenjina

ovog pitanja može se smatrati meritornim u procenjivanju šire filozofske vrednosti Lenjinove teorije odraza i istine. U mnogim diskusijama oko teorije odraza javlja se konfuzna situacija koja proističe iz upotrebe termina »odraz«. Nije redak slučaj da pojedini teoretičari misle na sasvim različite stvari upotrebljavajući ovaj termin. U poslednje vreme se, ipak, izdiferenciralo nekoliko osnovnih značenja termina odraza, što može biti vrlo instruktivno u tretmanu teorije odraza u Lenjina.

U najširem smislu ovaj termin se upotrebljava za »označavanje unutrašnjeg stanja nekog materijalnog predmeta, koje je izazvano spoljašnjim uticajem drugog materijalnog predmeta«. Po ovom shvatanju, neki oblici materije imaju sposobnost »odražavanja«, koja se manifestuje na unutrašnjim promenama u samom predmetu i traje izvesno vreme posle dejstva spoljašnjeg faktora (»zamor materijala« i slično). Po drugom, mnogo češćem shvatanju, teorija odraza se izjednačava s teorijom svesti, pa se konsekventno tome tvrdi da odražavanje iscrpljuje sav sadržaj ljudske svesti i, samim tim, predstavlja njenu suštinu. Najčešće se pojam odraza vezuje za problematiku saznanja i upotrebljava kao »definiens ili deo definiensa« pojma istine. To je treće, najuobičajenije značenje termina odraza. U ovom slučaju se neka misao, sud ili teorija smatraju istinitim ako odražavaju objektivno stanje stvari, a neistinitim ako to stanje ne odražavaju. U tom smislu, saznanje, tj. njegov sadržaj, sastoji se od »odraza«, »slika« ili »kopija« objektivne stvarnosti kakva je ona po sebi. Stoga elementi saznanja liče na tu stvarnost kao da je preslikavaju u ogledalu. Ova koncepcija odraza uobičajeno se označava kao naivno-realistička ili naivno-materijalistička (videti: Svetlana Knjazeva, *Odras, korespondencija i definicija istine, Filosofija* br. 3, 1966).

Unapred se može tvrditi da Lenjinova teorija odraza ima elemenata koji je stvrstavaju u naivno-materijalističku koncepciju odraza, pogotovo ako se ograničimo na shvatanje odraza iz njegovog spisa *Materijalizam i empiriokriticizam*.

Bez obzira kako se procenjivala originalnost i ukupna filozofska izgrađenost Lenjinovih teza iz ovog dela, ono se može smatrati relevantnim u analizi teorije odraza. Tu Lenjin razvija teoriju odraza oslanjajući se na Engelsa, koristeći navode iz njegovih dela u polemici s različitim nemarksističkim filo-

sofskim orijentacijama. Lenjin odaje priznanje Engelsu, smatrajući da je u njega materijalistička teorija odražavanja predmeta misliju izložena s punom jasnoćom: »Naši opažaji i predstave predstavljaju slike stvari (koje postoje izvan nas — prim. P. M.)«. Uspeh sazajnog postupka dokazuje se podudaranjem (Übereinstimmung) opažaja s predmetom (gegenständlich). Osvrćući se na Engelsovo insistiranje na relaciji stvari i »njihovih mislenih slika ili odraza« (Gedanken-Abbilder), Lenjin zaključuje da »mislene slike« ne nastaju na drugi način nego iz osećaja. Tu se doslovno preuzimaju Engelsove formulacije iz *Anti-Diringa*: »stvari i njihovi misleni odrazi«, »stvari i njihove slike u ljudskoj glavi«, »likovi« itd. Indikativno je da Lenjin u većini polemičkih situacija upotrebljava, čak dosta nekritički, Engelsovu, Plehanovljevu, pa čak i Foerbahovu argumentaciju u dokazivanju teorije odraza, tako da se u argvestan način može sumnjati u njegovo suštinsko pronicanje u sazajno-teorijsku problematiku. Sakupljanje i klasifikovanje onoga što je već rečeno i poznato o teoriji odraza, manir je na kome se Lenjinu može zameriti sa stanovišta teorije, ali ne i namene njegovih sazajno-teorijskih postavki.

Po Lenjinu, objektivnu stvarnost odražavaju čulni doživljaji, pojmovi, saznanje, naučne teorije, naučni zakoni, istina, pa i sama svest. Ipak, on najčešće upotrebljava pojmove »predstava« i »osećaj«. Pojam osećaja, sa stanovišta moderne psihologije, može dovesti u zabunu. Naime, u Lenjinovom smislu ovaj termin se ne upotrebljava da označi osećaj kao emociju već opažanje (percepciju). Ova distinkcija je neohodna i za pojam »čulnog doživljaja«. Prevođenjem na pojmovni aparat psihologije, »čulni doživljaj« dobiva značenje — oseća.

Dakle, čitava struktura i sadržaj ljudskog saznanja i svesti temelji se na odrazu. Lenjin na jednom mestu kaže: »... naši osećaji, naša svest — samo su slika spoljnog sveta...« (str. 57) ili, navodeći Engelsa: »... mišljenje ne može oblike bića nikada crpeti i izvoditi iz samog sebe, nego jedino iz spoljnog sveta« (po *Anti-Diringu*, str. 29), ili »... Engels govori o stvarima i njihovim slikama u ljudskoj glavi, našoj svesti, mišljenju« (str. 30). Iz ovih letimično uzetih mesta iz *Materijalizma i empiriokriticizma* može se zaključiti da Lenjin teoriju odraza shvata kao teoriju svesti, mišljenja ili duha, a ne kao teoriju saznanja i istine. Sledi, dakle, da je svest odraz spoljnog sveta. Sledeća implikacija, koja se nužno nameće, sastoji se u svodenju celokupnog sadržaja svesti na subjektivni odraz objektivne stvarnosti. Istina, Lenjin nigde direktno ne izvodi ovu implikaciju, ali ne navodi nijedan argument koji bi joj bio suprotan, što opravdava konsekventnost njenog postavljanja. U njega, a i u Engelsa, ne može se nigde direktno pronaći klasičiranje pojma odraza kakvo mi ovde postavljamo, tako da se ima utisak da taj pojam u njega nije bio jasno iznivelesan, što nam daje za pravo da na osnovu njegovih postavki procenjujemo područje na kome važi teorija odraza.

Međutim, ovako shvaćena teorija odraza, dakle, kao teorija svesti, ne može se koordinirati sa stvarnim fenomenima svesti i mišljenja. Ako odraz predstavlja celokupni sadržaj svesti, nije jasno na koji bi se način npr. volja, emocije, mašta ili intuicija, kao stvarni »delovi« svesti, mogli shvatiti kao odraz. Odražavanjem se ne može iscrpeti čitav sadržaj ljudske svesti, je se na taj način zanemaruje specifičnost te svesti. Zaboravlja se stvaralačka, kreativna komponenta svesti, koja ljudsku svest i čini kvalitativno višom od životinjske. Lenjin previda činjenicu da ljudska svest nije jednom zauvek formirana, da ima istorijski karakter; naprosto se ne vidi na koji bi način odražavanje, sa svim svojim karakteristikama pasivnosti, moglo da uslovljava razvoj svesti. Tu se pojavljuje nekonzistentnost samih Lenjinovih filozofskih shvatanja. Ako se on deklarise kao dijalektičar i zauzima dijalektičko stanovište u osnovnim filozofskim pitanjima, onda mu se u teoriji odraza može zameriti upravo na nedijalektičnosti.

Kad je reč o odražavanju pojmova, naučnih teorija i zakona, previda se činjenica da u njihovom formiranju učestvuju mnoge logičke i intelektualne operacije (analiza, sinteza, generalizacija, apstrakcija itd.) za koje se ne može tvrditi da su puki odraz objektivne stvarnosti, već racionalna karakteristika svesti.

Čak ni neposredni čulni doživljaji ne mogu biti pasivan odraz stvarnosti, naprosto zato što se od aficiranja čula spoljašnjim svetom do obrazovanja čulnog doživljaja (preciznije, oseća i percepcije) odvija čitav niz psihičkih radnji koje učestvuju u tom obrazovanju čulne izvesnosti. S druge strane, ako bi se sadržaj saznanja iscrpljivao »kopijama« ili »slikama« stvarnosti kakva je ona po sebi, onda bi ta stvarnost bila onakva kakvom je vidimo, tj. percipiramo. Ako bi čulna izvesnost bila sama stvarnost, da ponovimo Marksa, ne bi bilo potrebe za bilo kakvim saznanjem, naukom, jer bi sama stvarnost »pridolazila« i otkrivala se čoveku suštinski i celovito. Odras, kao slika ili kopija stvarnosti, u najboljem slučaju, može samo relativno da odrazi objektivnu stvarnost.

Lenjin, istina, smatra da objektivna stvarnost, koja postoji nezavisno od ljudi, ne može da se »poklapa« (u smislu: da bude istovetna) s našom čulnom predstavom, niti pak da s njom stoji u nerazlučivoj koordinaciji, u smislu »kompleksa eleme-

nata« koji su na određeni način istovetni s osećajem. Time se otvara pitanje objektivne mogućnosti veze saznanja sa spoljnim svetom, ili uopšte mogućnosti svakog saznanja. Za Lenjinu ta mogućnost nije nijednom dovedena u pitanje, jer tvrdi principijelnu spoznatljivost sveta kao polazni teorijski stav kojim se ostaje na »liniji« dijalektičkog materijalizma (videti: Adam Šaf, *Neki problemi marksističke teorije istine*).

I sami termini koje upotrebljava Lenjin u koncipiranju teorije odraza čine pojam odraza »pretnim« da izrazi aktivistički karakter saznanja. On govori o čulnim doživljajima kao »slici« (ruski — »obraz«) stvari, smatrajući taj termin adekvatnim prevodom nemačkog pojma »Abbild«; zatim upotrebljava termine »otobraženie« (»otobražat«) i »izobraženie« (»izobražat«). Najčešće su u upotrebi termini: »kopija«, »snimak«, »fotografija«, »odraz u ogledalu«. Naravno, svi ovi termini, već poznati u Engelsa i Plehanova, sami po sebi ukazuju na apsolutno pasivističku koncepciju odraza.

Mnogi protivnici teorije odraza (pa i Lenjinove teorije odraza) kritikuju ovaj pasivizam odraza kojim se ne može izraziti celokupnost kreativne i praktične dimenzije čovekovog delovanja i saznanja. Međutim, njihovi argumenti često idu dosta »preširoko« u kritici pasivizma teorije odraza. Naime, ako je reč o praksi kao ljudskoj delatnosti na menjanju sveta i, u tom smislu, o saznanju kao čovekovoj praktičnoj delatnosti, sama ta činjenica još nije teza kojom se teorija odraza može pobijati. Kad je reč o praksi kao istini — onda je to više etička nego sazajna dimenzija, jer se radi o svojstvu čoveka, a u pogledu istine kao odraza — o svojstvu mišljenja (tj. suda). Na taj način teorija odraza dobija suženo područje delovanja i odnosi se na domen svesti i saznanja (posebno — istinitog suda), što i jeste njena pretenzija u Engelsa i Lenjinu.

Lenjinova teorija odraza iz *Materijalizma i empiriokriticizma* ostaje, dakle, ograničena na sferu svesti. Time problem saznanja i istine tek biva otvoren. Ako su svi oblici svesti samo subjektivni odraz objektivne stvarnosti, ostaje otvoreno pitanje prelaza na forme saznanja i istine. Nužno je uvođenje spone između: odraza, na jednoj strani, te saznanja i istine, na drugoj strani. Dakle, potrebna je dopunska teorija ili dopunski pojam. Polazeći za primerom Engelsa i Plehanova, Lenjin uvodi teoriju korespondencije (adekvacije) kao dopunsku teoriju koja treba da igra ulogu spone između odraza i istine. Po ovoj teoriji, odrazi su istiniti kada odgovaraju objektivnoj stvarnosti. Odraz se može slagati, ali ne mora, s onim što odražava. Ako postoji slaganje između odraza i objektivne stvarnosti, onda je taj odraz istinit.

Pored termina »slaganje« Lenjin često koristi i termine: »podudaranje« (Übereinstimmung), »odgovaranje«, »saglašavanje«, »poklapanje« (sopadanie, sovpadat'), ili Engelson termin »Stimmen mit« (tj. »saglašavanje« od »Stimme« — glas).

Međutim, i u ovako slobodno postavljenom pojmu korespondencije Lenjin je dosta neprecizan. On taj pojam tretira kao nešto što je apriorno dato, što samo po sebi obezbeđuje sklad saznanja i spoljnog sveta, a ne kao dopunski pojam koji obezbeđuje kakvu-takvu koherentnost teorije odraza i teorije istine. Lenjin kaže: »... još ni u jednom slučaju, koliko nam je danas poznato, nismo bili primorani da zaključimo da naši, naučno kontrolisani, čulni opažaji proizvode u našem mozgu takve predstave o spoljnom svetu koje bi po svojoj prirodi odstupale od stvarnosti, ili da među spoljnim svetom i našim čulnim opažajima tog sveta postoji urođeni nesklad« (str. 96). Izvesno je da se ne može tvrditi »urođeni« nesklad, ali, isto tako, ni apriorni sklad spoljnog sveta i naših opažanja. U svakom slučaju, to nije teorijsko nego praktično pitanje. S druge strane, može se navesti bezbroj primera odstupanja čulnih opažaja i predstava »u mozgu« od objektivne stvarnosti (optičke varke, greške čula, koncentracija pažnje pri opažanju, motivacije pri opažanju, prethodni fond znanja pojedinca ili naučne discipline itd.). U najboljem slučaju, Lenjinov pojam »sklada« može se graditi kao »sličnost« između objekta i sadržaja saznanja, tj. kao apstraktna sličnost — sličnost struktura (relacija izomorfizma), u onom smislu kako je upotrebljavaju savremeni »popravljači« teorije odraza.

Dakle, Lenjinova teorija odraza, sužena na teoriju o istinitim sudovima, pretpostavlja vraćanje na klasičnu teoriju korespondencije. Teoretičari koji se bave »spasavanjem« teorije odraza smatraju da njeno svodenje na teoriju o istinitom sudu onemogućava prigovore o njenom naivno-realističkom karakteru. Međutim, pitanje je koliko se teorija odraza može održati i na tako uskom području, pogotovo ako se postavi pitanje: šta odražavaju, na primer, negativno egzistencijalni sudovi, matematički sudovi ili sudovi o prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti kad je reč o istinitim sudovima (videti: Gajo Petrović, *Filosofija i marksizam*). Ipak, uspešna teorija istine ne može se graditi bez preuzimanja osnovnog sadržaja klasične teorije istine i pojma korespondencije koji je neophodan u toj teoriji istine. Lenjin upravo to čini. Za njega je istinit onaj odraz stvarnosti koji tačno prenosi tu stvarnost u ljudsko mišljenje. Istina se javlja onda kad mi mislimo da neki predmet postoji na osnovu odraza u našoj svesti, a taj predmet stvarno i objektivno postoji.

Ovo je filozofski prepoznatljiva teorija istine, na sličan način formulisana još u Aristotela. Definisane istine u ovoj teoriji tretira se kao »klasično«. Veliki broj filozofa, čak sas-

vim udaljenih i različitih orijentacija, od Aristotela do danas, usvaja »klasičnu« definiciju istine, tako da nije čudnovato što je ona našla svoje mesto i u marksističkoj teoriji saznanja. Kao pozitivni rezultat premarksističke filozofske misli Engels, Plehanov i Lenjin prihvataju »klasičnu« odredbu istine, a s njom i pojam korespondencije. U teoriji korespondencije reč je o teoriji »slaganja i odgovaranja misli s predmetom« poznatoj kao teorija slaganja (Übereinstimmungstheorie) u novijoj logici. Ovu teoriju markisti razvijaju u varijanti vezanoj za teoriju odraza, a u nemarksističkih filozofa ona se vezuje za ostale filozofske pravce: u logičkih pozitivista, Rasela, Mura, Tarskog, a nalazimo je i u posebnim varijantama u Dekarta, Spinoze, Kanta i Hegela. Ova široka prihvatljivost teorije korespondencije nije slučajna, jer se pokazalo da nijedna teorija istine nije bila uspešna ako nije u sebi imala interpoliran ovaj pojam. Na ovaj način i Lenjin prihvata pojam korespondencije koji je nezaobilazan u izgradnji uspešne teorije istine.

S ovim je u vezi primećba koja se često pojavljuje među Lenjinovim kritičarima (u nas M. Filipović). Ova grupa teoretičara smatra da Lenjinova teorija istine vodi staroj koncepciji istine kao »adaequatio rei et intellectus«, a jedina razlika između njih sastoji se u Lenjinovom tvrdjenju da se potpuna adekvacija nikad ne može postići, ali da se na tom putu napreduje razvojem i saznanja uopšte. Ove se, takođe, tvrdi da teoriju odraza nije moguće drugačije zasnovati nego kao teoriju adekvacije, što, konačno, vodi u neotomizam, a to je izlaženje iz kruga Marksove misli. Izvesno je da u ovoj kritici ima nečega što pogada Lenjinovu koncepciju istine u onoj meri u kojoj se može kritikovati »klasična« definicija istine. Ipak, Lenjinovo relativno fleksibilno postavljanje teorije adekvacije eliminiše mogućnost njenog svodenja na neotomizam. Lenjin postavlja tezu o procesnom karakteru istine. Doduše, ta teza je samo (implicitno) nagoveštena u *Materijalizmu i empiriokriticizmu*, tako da već pomenuti prigovori o pasivističkom karakteru teorije odraza imaju jednako važenje i u pitanjima teorije istine. Postavljanjem dijalektičkog odnosa relativne i apsolutne istine, istine i zabluda, pojave i suštine, Lenjin je propustio da tim odnosima da jednu izvornu intonaciju koja bi bila tesno povezana s aktivističkim karakterom Marksove filozofije. Tek naknadno, čitajući Hegelovu *Logiku*, Lenjin se našao na tragu instinskog poimanja dijalektike; dakle, išao je onim putem koji je jedino prirodan za celovito shvatanje Marksa. Stoga se u *Filosofskim sveskama*, kao jednom proizvodu materijalističkog čitanja Hegela, i mogla pojaviti ideja o procesnom karakteru istine. Ovom idejom se u dobroj meri otklanjaju prigovori za pasivno koncipiranje Lenjinove teorije istine. U *Sveskama* Lenjin sasvim eksplicitno govori o istini kao procesu. »Produdaranje mišljenja s objektom jeste proces. Misao (= čovek) ne može sebi pretpostaviti istinu u vidu mrtvog mira, u vidu proste slike...; saznanje je večno, beskonačno približavanje mišljenja objektu. Odražavanje prirode u čovekovoj misli ne treba shvatiti »mrtvo«, »apstraktno«, bez kretanja, bez protivrečnosti, nego u večnom procesu kretanja, nastajanja protivrečnosti i njihovog razrešavanja« (*Filosofske sveske*, str. 184--185). Ovo mesto, samo po sebi, predstavlja Lenjinovo kritičko osvrtnje na svoje sopstvene postavke iz ranijeg perioda, a isto tako i jedan novi kvalitet u poimanju teorije odraza i teorije istine. Očigledno je da se ovde zadržava pojam korespondencije, ali u jednom novom vidu koji tom pojmu daje aktivistički karakter. Samim tim isključuje je mogućnost pasivnog poimanja pojma istine. »Istina je proces. Od subjektivne ideje čovek ide ka objektivnoj istini kroz praksu i tehniku« (isto mesto). Ovo i slična mesta iz *Svesaka* otvaraju mogućnost šireg i fleksibilnijeg koncipiranja teorije istine u marksističkoj filozofiji. Naravno, nije tu reč o »popravljanju« teorije istine, nego o jednom novom pristupu toj problematici.

Naime, pojam istine treba posmatrati kroz dva aspekta: semantički, kojim se sagledava ontološka i gnoseološka dimenzija istine kroz pitanje: šta je istina?, te operacionalni ili pragmatički aspekt s koga se sagledavaju načini i kriterijumi kojima se utvrđuje istinitost mišljenja i saznanja. Dobro utemeljena teorija istine mora uključivati oba aspekta. Nedostatak većine teorija istine sastojao se u zapostavljanju jednog od ovih aspekata ili, pak, u njihovoj nehomogenosti. Ova primedba važi i za Lenjinovu koncepciju iz *Materijalizma i empiriokriticizma*. Njegovo učenje o objektivnoj istini predstavlja upravo taj semantički aspekt istine kojim se zapostavlja pragmatičko-operacionalna dimenzija istine.

Lenjin postavlja pitanje postojanja objektivne istine, smatrajući ga relevantnim za određenje materijalizma uopšte. Objektivnu istinu formiraju ljudske predstave koje imaju takvu sadržinu »koja ne zavisi od subjekta... ni od čoveka ni od čovečanstva«. Idući za Fojerbahom, Lenjin nalazi poreklo objektivne istine u osećaju. Međutim, nesumnjivo je da saznanje crpi svoj sadržaj iz objektivne stvarnosti putem čulnih podataka, ali nije jasno kako se taj sazajni proces može primeniti na primere objektivne istine koje Lenjin navodi. Čovek, na primer, ne može imati nikakvih čulnih podataka da bi mogao tvrditi da je »Zemlja postojala pre čovečanstva«. Naravno, ovde

se ima u vidu sadržina tvrdjenja koja je nezavisna od čoveka, ali, opet, samog tvrdjenja nema bez ljudskog mišljenja i saznanja.

Na bazi ove postavke pojedini teoretičari izvode zaključak da, ako jedno tvrdjenje objektivno i tačno odražava objektivnu činjenicu, onda je ono objektivna istina (videti: B. Šešić, *Logika*). Rešenje je, na izgled, vrlo jednostavno. Međutim, postavlja se pitanje: kako mi uopšte možemo znati da neko tvrdjenje »objektivno-tačno« odražava objektivnu stvarnost? U većini slučajeva to je moguće empirijskim proveravanjem u jednom procesu. Ali, na drugoj strani, veliki broj ljudskih tvrdnji, postavki ili sudova pretenduje da bude istinit, mada se ne može proveriti empirijskim putem. Na ovaj način se sužava područje na kome važi učenje o objektivnoj istini. Tako se objektivna istina temelji na saznanjima koja odgovaraju objektivnim stanjima i odnosima, koja treba da ispunjavaju nekoliko osnovnih uslova: da su teorijski izvedena i dokazana, praktično proverena i proverljiva i, konačno, da imaju određeni društveni značaj.

Treba ukazati na još jedan momenat koji je značajan u Lenjinovoj postavci o objektivnoj istini. U njega, a i u dobrog broja markističkih filozofa, pojam istinitosti definiše se pomoću pojma tačnosti. Očigledno je da je reč o tautologiji. Nigde se ne ukazuje na bilo kakvu razliku između ova dva pojma. Time se pravi jedna logička pogreška, a sam pojam tačnosti pokazuje se kao operacionalno nesvršishodan u definisanju pojma istine.

Cesto se, takođe, istinito poistovećuje s postojećim, s objektivnošću spoljašnjeg sveta. Lenjin se poveo za jednim, čini se slučajno pronađenim mestom u Hegela, pa je implicitno u svoju teoriju istine uključio i mogućnost takvog tumačenja pojma istine. Označavajući materijalizam kao »dosledni sistem empirizma«, on uzima kao argument Hegelovu tezu iz *Enciklopedije*: »Za empirizam uopšte spoljno (das Äusserliche) jeste istinito... Ova postavka dala je, međutim, u svom doslednom razviku ono što je docnije nazvano materijalizmom. Za taj materijalizam materija kao takva je istinski objektivno (Das wahrhaft Objektive)...« (cit. po Lenjinu). Rezultat poistovećivanja istinitog sa stvarnim je sasvim siromašan. Ako je istinito ono što postoji u objektivnoj stvarnosti, onda u tom istinitom još nema procesa saznanja. Saznanje, praktično, još nije počelo. S druge strane, dovodi se u pitanje pojam korespondencije. Očigledno je da se u jednoj teoriji, koja pretenjuje da bude koherentno koncipirana, ne mogu tvrditi dve protivrečne postavke: da istina korespondira stvarnosti i da je

istina sama ta stvarnost. Jedna od ovih postavki mora se odbaciti, a pošto Lenjin manje insistira na ovoj poslednjoj onda se ona dovodi u pitanje.

Govoreći o dva aspekta definicije istine, istakli smo da ima dosta elemenata da se analizira »operacionalno-pragmatički« aspekt istine u Lenjina. Pošto Lenjin uzima praksu kao kriterijum istine, određivanjem i utvrđivanjem njenog značenja u mogućnosti smo da taj aspekt više razjasnimo. Po Lenjinu, dakle, praksa je osnovni verifikator uspešnosti korespondentnog odnosa saznanja i stvarnosti. Poređenje misli sa stvarnošću potvrđuje svoje valjanosti doživljava kroz praktični proces, kroz društvenu praksu kao ljudsku delatnost koja »preobraća svet, kao eksperiment, industrija«.

Podsticaj za ovakvo shvatanje prakse Lenjin, preko Engelsa, nalazi u Marksovim tezama o Fojerbahu. U njima Marks (druga teza) direktno uočava saznanjno-teorijsku dimenziju prakse: »... U praksi čovek mora da dokaže da je njegovu mišljenje istinito, tj. stvarno i moćno, od ovoga sveta. Spor o stvarnosti i nestvarnosti mišljenja-izdvojenog od prakse-jeste jedno čisto sholastičko pitanje«. Tek kroz praksu ljudska misao stupa u istinski, stvarni kontakt sa stvarnošću, tako da je praksa osnovni kriterijum istine i istinitog saznanja. Slična određenja prakse nalazimo u Engelsa. »Puding se proverava tako što se jede... U trenutku kada mi (te) stvari, već prema svojstvima koja u njima opažamo, iskorišćavamo za našu sopstvenu upotrebu, u tom trenutku mi podvrgavamo svoje čulne opažaje nepogrešivom proveravanju njihove tačnosti ili netačnosti« (*Razvitak socijalizma*, str. 73). Dakle, teorija prakse, shvaćena u Marksovom smislu, mora biti neophodna osnova teorije saznanja i istine. Tu se misli na puno određenje te teorije: na praksu kao celokupnu ljudsku materijalnu delatnost, pod kojom se podrazumeva i društveno-istorijska delatnost, i praksa kao aktivna, delatna i kreativna aktivnost ljudi.

U Lenjina se može pronaći dosta mesta na kojima se praksa tumači u izvornom Marksovom smislu, u svim onim dimenzijama koje postavlja Marks u *Tezama*. Međutim, Lenjin često zastupa jedno dosta suženo shvatanje pojma prakse, koje uključuje u sebe uglavnom samo dva momenta: eksperiment i industriju. U *Sveskama* se pridodaje praksi i pojam tehnike. Neosporno je da su pomenuti momenti komponente pojma prakse, ali se taj pojam njima ne iscrpljuje niti dobija puni smisao. Oni čine tek jedan deo pojma prakse, zapravo onaj deo koji je u Marksovom određenju prakse sasvim u drugom planu. Može se, stoga, tvrditi da Lenjin u *Materijalizmu i empiriokriticizmu* zastupa mehanicističko shvatanje prakse. U *Filozofskim sveskama* to shvatanje se uglavnom prevazilazi. Tu praksa ima »dostojanstvo sveopštosti« i »neposredne stvarnosti«, kao neposredna veza čoveka i ljudskog saznanja s prirodom, kao »... delatnost čoveka, koja sastavlja sebi objektivnu sliku sveta, menja spoljašnju stvarnost... i čini je objektivnom istinom« (*Sveske*, str. 190). Praktičnom delatnošću čovek saznanje suštinu objektivne stvarnosti.

Lenjin praksu tretira kao osnovni kriterijum istinitosti ljudskog saznanja. Međutim, iz ovoga proističe spor koji ima šire implikacije. Pitanje je da li praksa služi samo kao kriterijum saznanja. Ima elemenata da se tvrdi i takvo pasivno određenje i naknadno funkcionisanje prakse u Lenjina. Naime, iz instanciranja na praksi kao kriterijumu istine može da sledi da je praksa delatnost koja sledi nakon jednog saznanjnog procesa, dakle, kad je taj proces već završen i kad se javlja potreba za njegovim verifikovanjem. »Popravljači« Lenjinove teorije istine, da bi izbegli mogućnost ovakve interpretacije, dodaju da je praksa i izvor istine. U shvatanju ove »popravke« potrebna je izvesna obazrivost da se izvor saznanja, samo saznanje i kriterijum saznanja ne bi shvatili kao zasebni segmenti, ili kao zaokružene celine koje imaju uvek isti logični sled i raspored. U stvari, sva tri pomenuta »segmenta« objektivno postoje i funkcionišu u jednom saznanjnom procesu koji dovodi do istine, ali, iako se teorijski mogu razdvajati i nivelisati, u praksi postoje i funkcionišu jedinstveno. Lenjin upravo to i kaže: »Neophodno je spajanje saznanja i prakse« (*Sveske*, str. 205 --6) u jedan dijalektički odnos. Praksa je, u svojoj biti izvor, pokretač i polazište saznanja i njegovog razvoja; konačno, ona je i cilj saznanja i istine u smislu svog progresivnog razvoja.

Zaključujući problematiku odnosa teorije odraza i teorije istine u Lenjina, bez namere da ponavljamo kritička zapažanja koja su ovde iznesena, možemo tvrditi da ovaj problem ostaje otvoren. O njemu se može još diskutovati, sporiti sa starijim ili novim argumentima; ali, ukupna izgrađenost ovih teorija ostavlja neke dileme koje nisu samo saznanjno-teorijskog, već i opštefilozofskog karaktera koji se tiče postavljanja i definisanja osnovnih problema i pojmova marksističke filosofije.

Jordan Jelić

dve pesme

ČETIRI MAURA JEDU BIVOLA

Nekoć doplovi bivol do Palma de Mallorce. Lovili ga cio božiji dan sedam ribara, a pred noć opkoli četa pješaka oklopnika i pritjera obali. Bivol dvaput mahne repom i izade na obalu.

Gomila koja se tiskala oko njega već je pripremila ražanj. Oganj od suhe cedrovine zapališe pripadnici lake konjice. Od nekud u galopu dojahaše četiri brkata Maura i povikaše: »Na ražanj, bivola!«

Četiri Maura jedu bivola. Služe ih ropkinje u prozirnim haljinama. Jedu bivola i svete se Cartageni.

VRIJEME BALEARA

Tamo se nikad neće govoriti o cvatu brnistre, prije nego li zmije presvuku svoju kožu i skorpioni pređu cestu.

Na kraju te ceste ovijene gustom žutikom niču vodomari i puževi. Prvi moru, drugi svodu, služe molitvu.

Vrijeme je Baleara prastara svjetlost rođena u suton, narandžasta, ko crno vino gusta. Svjetlost koja se dijeli na tri polovice: dječji smijeh, tigra rep i četiri feničke amfore još uvijek nektara pune.